

Ekonomizm Konusu ve Marksist Tarihi Gelişim Teorisine Bir Bakış - III -

MARX'DA BİLİNÇLİLİK ANLAYIŞI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ KAVRAMININ İÇERİĞİ

Marx'ın proletaryanın tarihi görevi ve bu görevin bilinci konusundaki görüşlerinin ilk sistemli ifadesini *Kutsal Aile*'de buluruz. Marx, Genç Hegelcileri eleştirdiği bu eserinde, onların Proudhon üzerine söylediklerini ele alırken proletaryanın tarihi görevi ve bu görevin bilinci kavramlarına nasıl bir içerik verdiğini de belirtir.

Marx, —bu eserden iki yıl sonra kıyasıya eleştireceği— Proudhon'u Genç Hegelciere karşı savunur. Hiç şüphesiz özellikle şu yukarıdaki kavramlar konusunda Proudhon'la aynı düşüncede değildir ve şu da var ki Proudhon sistematığı bu kavramların kesinlikle dışında kurulmuştur.

Marx ile Proudhon ve genel olarak çağının hemen tüm sosyalist teorikileri arasındaki asli ayrımlar daha sonra belirginleşecektir. *Kutsal Aile*'de henüz çağının komünist hareketinin ortak terminolojisini kullanan Marx'ın özgün yaklaşımının ayırdediciliği, ortak terimlere hangi içeriği verdiği gözönüne alındığında anlaşılır.

Bunlardan sözetmemizin nedeni, az sonra yapacağımız alıntıda bilinç konusuna ilişkin kavramların özel mülkiyet-yoksulluk ilişkisi çerçevesinde sunuluyor olmalarıdır. Marx, Proudhon'un görüşlerinde temel alınan bu çerçeveyi, Genç Hegelcilere karşı onu savunurken aynen almıştır. Ancak daha sonra Proudhon'un temel yanlışlığının asıl olarak sorunu bu biçimde formüle etmesinden ileri geldiğini söyler.*

* «Bu kitabın yetersizliğini ortaya koyan bizzat kendi adıdır. Sorun o denli yanlış formüle edilmiştir ki, doğru bir biçimde yanıtlanması zaten mümkün değildir. *'Antik mülkiyet ilişkileri'*, feodal mülki-

Görülüyor ki Marx mülkiyet ilişkiler ile üretim ilişkileri arasında kesin bir ayrım koymaktadır. İkinin, ikincisinin «iradi ilişkiler olarak yasal ifadeleri» diye tanımlar. İradiliğin öznel bir kategori ve «yasal ifadenin ideolojik, tarihi bir formu» olduğu bilindiğine göre nesnellik iddiası taşıyan her hangi bir çözümlemenin, mutlak olarak üretim ilişkileri düzeyinde yapılmış olması gerekir. Bu noktayı vurgulamamızın önemi ve nedenini az sonra göreceğiz.

«Proletaryanın tarihi görevi ve bilincinin ele alındığı çerçeveyi böylece değiştirmesi, yeniden «çizmesi»ne karşın Marx, bu kavramların *Kutsal Aile*'deki içeriğini değiştirmeyi düşünmemiştir. *Kutsal Aile*'deki metinde geçen felsefi terimlerin tekabül ettiği nesnel olguları asıl olarak *Kapital*'de anlattığı gözönüne alındığında, Marx'ın bilinç ile ilişkin kavramlara hangi içeriği verdiği somutça anlaşılabilir.

Kutsal Aile'deki bu metin, bilinç konusunda Marx ile Lenin arasında ayrılık olduğunu öne sürenlerin başvurduğu önemli bir

yet ilişkileri tarafından, ve bunlar da *burjuva* mülkiyet ilişkileri tarafından yutulmuşlardır. Demek ki, geçmiş *mülkiyet ilişkileri* üzerindeki eleştiriyi bizzat tarihin kendisi yapmıştır. Proudhon'un ele aldığı şey, aslında bugün varolduğu biçimiyle *modern burjuva mülkiyeti*di. Bunun ne olduğu sorusu, «*ekonomi politika*» bu *mülkiyet ilişkilerini*, *iradi ilişkiler* olarak yasal ifadeleri içinde değil gerçek biçimleri içinde, yani *üretim ilişkileri* olarak bir bütün içinde kucaklayan eleştireci bir çözümlemesiyle yanıtlanabilirdi ancak. Ama bu ekonomik ilişkilerin tümünü «mülkiyet»in genel yasal kavramları içinde karmakarışık ettiğinden, Proudhon, 1789'dan önce buna benzer bir yapıda *Brissot*'nun aynı sözcüklerle vermiş bulunduğu yanıtın ötesine geçemiyor: Mülkiyet hırsızlıktır.»

(K. Marx, J. B. Suweitze 24 Ocak 1865 tarihli mektubu. *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, 2. bası, s. 204 - 205.)

kanıttır. Bunlar burada ifade edilen bilinç anlayışının Lenin'den sonraki savunularını savunurlar.

Daha önce Marx ile Lenin arasında böylesi bir kopmaan sözelemeyeceğini öne sürmüştük. Bu görüşü, karşıt iddianın kanıt gösterdiği metne bir başka Marx metni çıkarmak yönüyle değil de, bizzat karşıt iddianın kanıtlanacağı bu metnin onların iddialarına kanıt olamayacağını göstererek açıklamak, şüphesiz aana da ayarlayıcı olacaktır.

Uzerinae auracağımız metin aşağıdadır:

«Eğer proletarya zaferi kazanırsa, bu hiç de toplumun mutlak yanı durumuna geçeceği anlamını taşımaz, çünkü o bu zaferi ancak hem kendi kendini hem de kendi karşıtını kaldırarak kazanabilir. Uyuyse, onu içeren karşıt olan özel mülkiyet kaaar, proletarya da ortadan kalkmıştır.»

Eğer sosyalist yazarlar proletaryaya bu tarihsel rolü veriyorlarsa, bu, hiç de, eleştirel eleştirinin inanır görüldüğü gibi onların proleterleri tanıtar olarak goraukieri için değildir. Daha çok bunun tersi doğrudur. Sonuna değin gelişmiş proletaryada tüm insanlığın, hatta insanlık görünüşünün soyutlaması, pratik olarak tümleşmiş bulunur; güncel toplumun tüm yaşam koşulları, en insandıışı yanlarıyla, proletaryanın yaşam koşullarında yoğunlaşmış bulunurlar. Proletaryada insan, gerçekte kendi kendini yitirmiş, ama aynı zamanda bu yitirmenin teorik bilincini de kazanmıştır; üstelik, artık ne sakınabileceği ne de allayıp pullayabileceği sefalet, kendini ona önüne geçilmez bir biçimde zorla kabul ettiren sefalet —zorunluğun pratik dışavurumu—, onu böylesine bir insandışıllığa karşı doğrudan doğruya başkaldırmaya zorlar; bu nedenle, proletarya, kendi kendini kurtarabilir ve zorunlu olarak kurtaracaktır da. Nedir ki, o kendi öz yaşam koşullarını kaldırmadan kendi kendini kurtaramaz. Güncel toplumun, kendi öz durumunun özetlediği tüm insandıışı yaşam koşullarını kaldırmadan da kendi öz yaşam koşullarını kaldıramaz. Proletaryanın o sert, ama güçlendirici emek okulundan geçmesi

boşuna değildir. Sözkonusu olan, şu ya da bu proleterin, ya da hatta tüm proletaryanın bir an için hangi ereği tasarladığını bilmek değildir. Sözkonusu olan, proletaryanın ne olduğunu, ve bu varlık uyarınca tarihsel olarak neyi yapma zorunda kalacağını bilmektir. Onun ereği ve tarihsel etkinliği, güncel burjuva toplumun tüm örgütlenmesinde olduğu gibi kendi öz durumunda da, elle tutulur ve bozulmaz bir biçimde bulunmaktadır. İngiliz ve Fransız proletaryasının büyük bir bölümünün kendi tarihsel görevinin bilincine daha şimdiden erişmiş bulunduğunu ve bu bilinci en yüksek uyanıklık derecesine yükseltmek için durup dinlenmeden çalıştığını burada açıklamak yersiz olacaktır.» (K. Marx - F. Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Sol Yayınları, Birinci Bası, s. 62 - 63).

Burada ilkin, Marx'ın «proletaryanın tarihi görevinin bilincine varması» kavramına dahil ettiği başlıca öğeleri görelim. Proletarya, kendi «yaşam koşullarında» «güncel toplumun (yani kapitalist toplumun —Ö.L.) tüm yaşam koşulları»nın «en insandıışı yanlarıyla ... yoğunlaşmış» olduğunu bilmelidir. Ve proletarya bu yaşam koşullarında bulunmasının «insanın kendi kendisini yitirmesi» anlamına geldiğini kavramalıdır. Bundan kurtulmak, yani yukarıdaki deyimle bağlı kalarak ifade edersek «insanın kendisini bulması» için «hem kendini hem de kendi karşıtını kaldırmak» zorundadır proletarya.

Proletaryanın «kendini (ortadan) kaldırması» ise «kendi öz yaşam koşullarını» ortadan kaldırmasıyla mümkündür.

Görülüyor ki bilinç kavramının en önemli, odak ögesi proletaryanın «kendi öz yaşam koşulları»dır. Marx bununla neyi anlatmak ister? Asıl sorun budur.

«Proletaryanın öz yaşam koşulları»nın onun geçim düzeyini ve özel olarak bu geçim düzeyinin o günkü görünümü olan «yoksulluk-sefalet» durumunu anlatmadığı alıntıda açıkça görülüyor. Marx sefaleti «zorunluğun pratik dışavurumu» olarak niteliyor. Zorunluluk terimiyle «proletaryanın öz yaşam koşulları» kastedildiğine göre; o halde «zorun-

luluk» nedir, «öz yaşam koşulları» neyi ifade eder?

Bu terimle Marx, proletaryanın üretim faaliyetini yerine getiriş koşullarını, bu koşullara belirlenen üretici işlevinin kendisini anlatır. Yani proletarya işgücü olarak üretim sürecinde yer almakla ve bu konumuyla üretim yapmakla «insan dışı» duruma düşmüştür. «Öz yaşam koşulları» budur. Ve dolayısıyla ortadan kalkırmasının bilincine varılması gereken şey de bu olmaktadır.

Proletaryanın üretim sürecindeki bu konumu, kenaisini bir zorunluluk, önlenemez, güçlerin belirlendiği bir zorunluluk olarak duyurur. Gerçekten de proletaryanın kapitalist işbölümü içinde giderek mekanik bir etkiye, makinanın bir uzantısı olmaya itilen üreticilik işlevi, keyfi uygulamaların eseri değildir. Makinaların aha yetkinleşmesi işbölümünün dana da incelemesini gerektirir ve daha fazla ürün elde etmek için yapılan düzenlemeler de aynı sonucu verir. Bu bakımdan bilimsel icatların her atılımı, ürün artışını getiren her uygulamaya, birey olarak işçinin üretici işlevinin dana da aarılması, işin son derece basit işlemler haline gelerek ayrışması sonucunu verir.

Proletaryanın «öz yaşam koşulları» budur ve Marx bu koşullar içinde proletaryanın durumunu Kapital'de şöyle anlatır:

«Makine işi, sinir sistemini en ölçüsüz bir şekilde yorup bitirirken, aynı zamanda, aadilerin değişik şekillerde hareket etmelerini imkânsızlaştırır ve beden ve aklın serbestçe faaliyet gösterebilmesi için bir anlık bile imkân bırakmaz. (F. Engels, I. c. s. 216.) Makine işçiyi işten kurtarmadığı fakat yaptığı işin kendisi için ilginçliğini yokettiği için, işin hafiflemesi bile bir tür işkence haline gelir. İşçinin iş-aracını değil de, tersine, iş-aracının işçiyi kullanması, her türlü kapitalist üretim için, bu üretim biçimi yalnız bir iş-süreci olmayıp, aynı zamanda sermayenin değerlendirilmesi, değerine değer katması süreci olduğu ölçüde, ortak bir niteliktir; ne var ki, bu tersine dönüş ilk defa olarak makine ile teknik bakımdan somut bir gerçeklik kazanır. İş-aracı bir otomat haline gelerek, iş-sürecinde işçinin karşısında sermaye ola-

rak, canlı emeğe hükmeden, onu yutan ölü emek olarak yer alır. Üretim sürecinin akla bağlı güçlerinin el emeğinden ayrılması ve bu güçlerin sermayenin emek üzerindeki kuareti haline gelmesi, daha evvel görülmüş olduğu gibi, makinelerin meyaana getirdiği temel üzerine kurulmuş olan büyük endüstride tamamlanır. Yaptığı iş kendisi için ilginçliğini yitirmiş bireysel fabrika işçisinin özel hüneri, makine sisteminde bir araya gelip birleşen ve bu sistemle birlikte patron'un kudretini meydana getiren bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan iş önünde sonsuz derecede küçük bir zerrecik gibi yok olur gider. Beyninde makineler ile bunlar üzerindeki tekel gücü birbirlerine kopmar bir şekilde bağlanmış bulunan bu patron...»* (K. Marx, Kapital, I. cilt, 2. Kitap, Odak Yayınları, Birinci Baskı, s. 86-87).

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ilk sonucu şudur ki kapitalist toplumun «temel çelişkisi» olarak nitelenen emek-sermaye çelişkisi, ekonomistlerin kabul ettiği gibi işçi ve burjuva sınıfın mülkiyet imkânları ya da geçim düzeyleri arasında görülen ekonomik veya hukukî nitelikte bir çelişki olarak tesbit edilmiyor. Ve yine aynı ekonomist mantığının «işçi sınıfının çıkarları açısından» yaptığı ve işçinin ürettiği ile ücreti arasındaki farka dikkati çeken bir emek-sermaye çelişkisi yorumu da nesnel gerçekliğin kendisini değil ancak belirli bir yansımasını anlatır.

Marx'ın «proletaryanın öz yaşam koşulları»nda tesbit ettiği nesnel gerçek olarak emek-sermaye çelişkisi, doğrudan doğruya işçi ve kapitalistin nesnel üretim sürecindeki konumlarını anlatır. Yani bu iki sınıfın ko-

* Alıntı şöyle devam ediyor: «...bundan ötürü ihtilâf hallerinde işçilerin yüzlerine alçaltıcı bir ifadeyle şöyle haykırır: Fabrika işçileri şunu hiç unutmamalıdır ki, yaptıkları işler, gerçekte, en az hüner gerektiren işlerdir; bundan daha kolay öğrenilebilecek ve kalitesi bakımından bundan fazla ücret ödenen, ya da, gerekli hünerin asgari ihtisas veren kısa bir eğitimle bu kadar az bir zamanda ve bu kadar bol miktarlarda sağlanabileceği başka hiç bir iş yoktur. Patronun makinesi, gerçekte, üretim işinde işçinin, 6 aylık bir eğitimle öğretililebilecek ve her tarım işçisinin öğrenebileceği, iş ve hünerinden çok daha önemli bir rol oynar.»

Birlikim 27/20

numları karşılığında aldıkları ücret ya da kârın miktarı sözkonusu değildir burada. İşçinin üretici işlevini nasıl yerine getirdiği, bunu yaparken ürün ve üretim aracıyla ilişkileri, üretici işlevini yapabilmek için kendisinde hangi tip niteliklere ihtiyaç olduğudur.

«Emek-sermaye çelişkisi»nin üretim ilişkileri düzeyinde tesbit edilmesi bu ölçüler içinde yapılır. Ve bunun sonucunda Marx'ın az önce yaptığımız alıntıda ifade ettiği aslı çizimler görülür. Yani patron —kapitalist— «bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan toplumsal iş» olarak kendi konumunu gösterir ve bunun tam karşısında işçi sınıfı kendi konumunun «sonsuz derecede küçük bir zerrecik» olduğunu anlar.

İşçinin, «insan dışı» olduğunu kavraması gereken şey, iste bu «sonsuz derecede küçük bir zerrecik» olmaya mahkûm edilmesi. Bu yerin kendisinin «insan dışı» olduğunu.

O halde değişmesi gereken şey bu yer, bu konumdur. Eğer bir üretim sürecinde, ekonomik karşılığı ne olursa olsun bövlesi bir yer, bövlesi bir konum varsa, ismine ne denilirse denilsin veya bu yer ne denli vücutta sıfatlarla anılırsa anılsın, o yer de bulunanlar kelimesinin gerçek anlamıyla proleterdir ve hâlâ «kurtulmamış»lardır; bu yer, bu konum varsa proletaryanın kurtuluşu henüz gerçekleşmemiştir. «Proletaryanın kurtuluşunun» ön-kosulu «...kendi kendisini ortadan kaldırmış olması»dır çünkü.

Emek-sermaye çelişkisini, çözümün bu içerikli ısılarında kavramakla proletarya «farhî görev»in bilincine varmış olur.

MARX'DA BİLİNCİLİK. KENDİLİĞİNDENLİK AYRIMI

Proletarya, asıl olarak üretim sürecindeki konumunu yadsımalıdır. Bilinc konusunda buraya kadar yazılanları böylece formüle edebiliriz.

Ancak biliyoruz ki proletaryanın kapitalist üretim sürecindeki bu konumu, kapitalistlerin önyargılı bir seçişi, keyfi zorlamalarının ürünü değil, doğrudan doğruya bilimin üretim araçlarına uygulanmasının ve daha fazla ürün elde edebilme arayışının getirdiği, verimlilik sağlayan düzenlemelerin bir sonucudur. Açıklanmamış olmakla birlikte Kutsal

Alle'deki metinde Marx'ın, proletaryanın öz yaşam koşullarını —konumunun— «zorunluluk» olarak nitelenmesinin nedeninin bu olduğu söylenmelidir.

Marksist teorinin, ayırddedici niteliğini kavrayabilmemiz işte bu zorunluluğun Marx'daki ele alınışındadır. Marx olsun, diğer sosyalist teorikler olsun ve proletaryanın kendiliğinden düşüncesi olsun genel olarak bu zorunluluğun farkındadırlar. Ancak herbirinin bunu yorumlayış tarzı çok farklıdır.

Daha sonra göreceğimiz gibi Marx, bu zorunluluğu zorunluluk olmaktan çıkararak ve deyim yerindeyse yeni, üst bir zorunluluk yaratılmasını hedefleyen bir sosyalist siyasal mücadele (bir devrim süreci) öngörür. Marksist teoride «pratik»e verilen görev ve önem buradan gelir. Yani «pratik», asıl olarak kendisini nesnel, önlenemez bir maddî gerçeklik olarak gösteren kapitalist üretim ilişkilerini aşan ve yerine daha üst üretim ilişkilerinin kurulmasını gerektiren yeni bir zorunluluk yaratmaya yöneliktir. Bu yeni zorunluluk, öncekini nesnel diye nitelenebilir ve yol açan ölçülere göre ele alındığında ondan daha da açık biçimde nesnel olma özelliğine sahip olmalıdır. Bu yüzden ki Marx devrim kavramını yalnızca egemen sınıfın devrilmesi ve devletin ele geçirilmesi olarak düşünmez. Sosyalist devrimin ayırddedici yanı da buradadır zaten. Nitekim Alman İdeolojisi'nde bunu açık seçik belirtir:

«3. bugüne kadarki bütün devrimci mücadelelerde, faaliyet tarzı değişmeden kalmıştı ve sadece bu faaliyet tarzının değişik bir biçimde dağıtılması [bölüşülmesi], yani değişik insanlar arasında yeni bir emek [iş] bölüşümü söz konusu olmuştu. Oysa, komünist devrim, bunun tam tersine, daha önceki faaliyet tarzına karşı yapılmaktadır; bu devrim emeği [iş] bertaraf etmekte, sınıfları ortadan kaldırarak sınıfların hepsinin hâkimiyetine son vermektedir. Çünkü bu devrim, toplum içinde bir sınıf olarak telâkki edilmeyen ve bir sınıf olarak kabul edilmeyen ve bugünkü toplumda, bütün sınıfların, milliyetlerin, v.b., ortadan kalkmasının bizzat ifadesi olan sınıf tarafından gerçekleştirilmektedir. 4. Komünist bilincin kitle halinde yaratılması

Birlikim 27/21

için olduğu gibi, dâvanın başarılı bir sonuca varması için de, insanların kitle halinde değişikliğe uğramaları zorunludur. İmdi, böyle bir değişiklik, ancak bir pratik hareketle, [yani] bir devrimle gerçekleşebilir; demek ki, bu devrim, hâkim sınıfı devirmek için elde bulunan biricik araç olmasından dolayı zorunlu değildir sadece; ama aynı zamanda, ötekini deviren sınıfın, eski sistemin bütün pisliklerinden kurtulmasını ve toplumu yeni temeller üzerinde kurabilecek duruma gelebilmesini sağladığı için de zorunludur.» (K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sosyal Yayınları, 1968 Baskısı, s. 122).

Demek oluyor ki Marx'da «zorunluluğun» aşılması ana sorundur. Ve Marx bu zorunluluk aşılardan yani insanların üretim sürecindeki konumlar değişmeden, üretici işlevlerini yerine atarış koşulları içinde belirlenen etkinlik imkânlarının sınırları parçalanmadan, «insan dışı»lığın ortadan kaldırılamayacağını temel alır. Yukarıdaki alıntının az ilerisinde «belirli üretim güçlerinin kullanılabilme şartları, toplumun belirli bir sınıfının hakimiyetinin şartlarıdır» der Marx. Bu son derece önemli tesbit açıkça işaret etmektedir ki zorunluluk dediğimiz şey bizzat varolan «üretim güçlerinin kullanılabilme şartlarıdır», yani mülkiyet v.b. yasal ideolojik formların ötesinde doğrudan doğruya üretim gücünün kendi nesnel durumundan ileri gelen bir şeydir. Dolayısıyla «toplumun yeni temeller üzerine kurulabilmesi» ancak üretim güçlerinin değişimiyle mümkündür.

Marx'ın devrimci pratik'e yüklediği asıl görev budur. Ancak burada hemen işaret edelim ki üretim güçlerinin böylesine bir değişimini kapitalist üretim güçlerinin aelisiminden bekleyemeyiz. Daha önce belirtildiği gibi hiçbir üretim biçimi kendine özaü üretim güçlerinin gelişmesi ile daha üst üretim biçimini yaratmaz. Yeni üretim biçiminin temel alacağı yeni üretim güçlerini «devrimci pratik» yaratacaktır. Geçen yazımızda ayrıntılı olarak bu konu üzerinde durmuştuk.

Buna ek olarak Marx kapitalizmin gerçekleştirdiği büyük üretim artışını ve bunu gerçekleştirme aracı olan makineleri ve ma-

kinalarda simgelenen bilimin üretime uygulanmasını kesinlikle olumlu «ilerici» bulur.

İşte bu sonuncu noktada Marx ile ütöpisler ve kendiliğinden proleter bilinci arasındaki farklar somut biçimde gözükür.

Ütopist programların pek çoğu makinalı üretime karşı ya tepkici ya da sınırlandırıcı öneriler içerirler. Ayrıca programlarının temeli sefalet, fabrika içi koşullar (havasızlık, pislik, aürültü) ve üretim anarşisi gibi görünür olmaları önlemektir ve çözüm olarak da, ya yasal düzenlemeler, ya da devlet müdahalesini önaörürler. Bunların teorilerinde çoğu kez aksini düşünmelerine karşın asıl varoluş temelleri üretim faaliyetinde konumlarda bulunan sınıflar, sınıfsal yapı, veridir. Kapitalistleri vareden sevin yalnızca mülkiyet kurumu olduğunu düşünürler. Mülkiyetin kaldırılması ve da sınırlandırılması ile sorunun çözülmesine inanmışlardır. Bu bakımdan teorileri zorunlu olarak devlet fonksiyonunu verir. Çünkü mülkiyetin kaldırılması, aibi yasal bir airisim ancak devlet gücü elde ise başarı kazanır.

Burada ilalinc bir noktaya değinmek, Marksizm ile ütöpisist düşünceler ve ekonomist yorum arasındaki ince ama belirleyici farkı görmemize yararlı olur.

Marksizmin tarihindeki tüm avrılıkların genel olarak devlet sorunu üzerinde çıkması rastlantı değildir. Marx'ın Paris Komününü «devlet olmayan devlet» olarak nitelmesi ve bunun «emeğin iktisadi kurtuluşunun kendisi altında gerçekleşeceği nihayet bulunmuş siyasal biçim» olduğunu söylemesi ve bu «nihayet bulunmuş siyasal biçimin» *Komünist Manifesto*'da varılan veane değişiklik olduğunu bilinir. Burada simdilik Marksist teoride iktidarın ele aecirilmesinin venveni bir «devlet olmayan devlet» yaratılmadıkça proleteryanın kurtuluşu aracı olamayacağını temel alındığını vuraulamakla yetinelim.

Kurtuluşlarını, icerdiği üzerinde düşünmeksiz «devlet»te aörmek, İsci hareketinin de o yıllarda benimsediği bir düşüncedir. Ayrıca İsciler, ütöpisistlerde belirgin olarak aörmelven bir «makinalı üretime kuşku ile bakmak» tavrı içindedirler.

Böyle bir tavrın aaveit anlaşılabilen nedenleri vardır. İsciler makinelerin gelişmesi ile işsizliğin arttığını, sefaletin yaygınlaştığını ve ma-

Birikim 27/22

kinaları kendilerine karşı bir silah olarak kullanılan kapitalistler karşısında daha düşük ücrete, daha uzun iş saatlerine zorlandıklarını dolaysızca görmekteydiler.

Kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel zorunluluğunun o çağdaki «pratik dışavurumu» böylesi olgular ile kendini göstermektedir.

İşte işçiler, bu neden değil, sonuç denilecek olgulara karşı başkaldırmaktadırlar ve bu olguları (sonuçları) yaratan şeyin (nedenin), bizzat makina olduğunu benimser durumdadırlar. İşçilerin o çağdaki kendiliğinden bilinci bu içeriktedir. Bu bilincin oluşabilme nedenlerini Marx *Kapital*'de şöyle anlatır:

«Kapitalistle ücretli işçi arasındaki mücadeleye, sermayenin doğumu ile birlikte başlar. Bütün manüfaktür dönemi boyunca şiddetlenerek devam eder. Ama, ilk defa olarak makinenin ortaya çıkışından beri işçi, sermayenin maddi varlık şekli olan iş-aracının kendisiyle savaşmaya başlamıştır. İşçi, üretim aracının bu özel şekline karşı, bu şekil kapitalist üretim biçiminin maddi temeli olduğu için, başkaldırır.» (K. Marx, *Kapital*, I. Cilt, 2. Kitap, Odak Yayınları, s. 92-93).

Çünkü:

«İş aracı makine şeklini aldığı zaman, derhal işçinin kendisinin de rakibi haline gelir.» (a.g.e., s. 96).

Bu kendiliğinden doğan —tepkici— bilinc kapitalist ideologlarca da yerleştirilmeye çalışılır ve böylece onlar işçi sınıfını «gerici»likle suçlama gerekçesi de edinmiş olurlar:

«Ne var ki, makine, işçinin karşısına sadece onu dalma yenen ve 'fazla' haline getiren güçlü bir rakip olarak çıkmakla kalmaz. Sermaye onu bütün aleme işçinin düşmanı bir güç olarak ilân eder ve bundan kendi çıkarı yönünden yararlanır. İşçilerin sermayenin otokrasisine karşı airtistikleri devresel avaklanma, grev v.b. hareketlerini ezmekte, makine, en güçlü bir savaş aracı olarak kullanılır ve işe yarar. (a.g.e., s. 104).

Bundan dolayı bir burjuva ideolog şöyle konuşabilmektedir:

«Kapitalistler, nihayet, bu dayanılmaz kölelikten (yani işçilerle yaptıkları mukavelelerin kendilerine ağır gelen şartlarından) bilimin sağladığı olanakları yardımlarına çağırarak kurtulmayı denediler ve çok geçmeden meşru haklarına, kafanın vücudun diğer organlarının üzerinde olması hakkına, yeniden sahip oldular.» (a.g.e., s. 105. Üre'den alıntı).

Marx, «bizzatihi makinanın kendisine karşı savaşmak aptallığını» yererek, kapitalistlerin proleteryanaya yüklemeye çalıştıkları bu aptallığın karşısında, kendilerini gururla «ilerici» göstermelerinin temelde aynı yanlış ön kabulden kaynaklandığını söyler. Çünkü bu değerlendirmeler makinelerin tek kullanım biçiminin halen görülen biçim olmadığını, bunun «kapitalist biçimde kullanım» olduğunu vurgular.

Marx'ın teorisinin ikinci önemli ögesi ise bu bölümde sürekli işaret edildiği üzere işçilerin sefalet, işsizlik gibi görünür sonuçlardan değil, asıl olarak bu üretim ilişkilerindeki nesnel konumlardan yola çıkan, bu konunun değişmesi bilinciyle hareket eden bir siyasal hareket yaratmalarının mümkün tek kurtuluş yolu olduğudur.

Görülüyor ki apayrı öncüllerden yola çıkan iki ayrı bilinc türü sözkonusudur.

Marx kendi bilimsel teorisinde ifadesini bulan «komünist bilinc»in proleteryanın somutça gözlemlediği ve etkisini dolaysızca duyduğu olgulardan yola çıkan bilincle aynı şey olmadığını birçok yerde şu ya da bu biçimde ifade etmiştir. Komünist harekete katıldığı yıllardan ölümüne değin Proudhon'dan Blanqui'ye, Weitling'den Lassale'e kadar bir dizi teorisyenle, bugün bize nüans gibi gelen noktalarda yaptığı polemikler ortadadır. Kurucusu olduğu I. Enternasyonal'de bile Marksist teori egemen değildi.

Ancak Marx, devrimin kendisine verdiği arındırıcı özellikten dolayı, yani devrim sürecinin proleteryanayı gerçek bilince kavuşturacağı ve bunun pratik ifadelerinin yaratılacağını kabul ettiğinden dolayı bu «devrim öncesi» tartışmalara özellikle katılmayarak tüm çalışmalarını *Kapital*'e yöneltmiştir.

Marx'ın kendiliğinden bilincden «komünist bilinc»e geçişin dolaysızca olabileceğini ka-

Birikim 27/23

bul ettiği gibi bir izlenim edinmek mümkündür.

Bu ise kesinlikle Marksist teorinin böyle bir temelden yola çıktığını göstermez. Yalnızca Marx çağının olgularının böylesi bir «dolaysızlığı» mümkün kılacak özellikte oluşundadır.

Marx'ın çağında, şu ana kadar kullandığımız deyimlerle zorunluluk —proletaryanın öz yaşam koşulları, üretim sürecindeki işlevi— (onun) **pratik dışavurumu** —sefalet, işsizlik, işbölümünün güdükleştirici ve işçiyi kapitalist karşısında güçsüz duruma sokuşu— arasında doğrudan bir bağ vardı ve bu bağ özellikle zanaatkarlıktan proleter konuma gelenler tarafından somut biçimde kurulabiliyordu. O çağın işçi önderlerinin çoğunun bu zanaatkar zümresinden çıktığı bilinir. Bunlar zanaatkarın «öz yaşam koşulları» ile proleterin «öz yaşam koşulları»nı kıyaslamasının deneysel verilerine sahiptirler.

Bu bağ kurulabiliyordu, çünkü yetkin bir makina üretime sokulunca işbölümü daha da inceliyor ve bir yığın işçi işsiz kalıyordu. İşsizler ise yalnızca sefaletle düşmekle kalmıyorlar ayrıca bu yeni işbölümü içinde, patronlara karşı ileri sürebildikleri tek koz olan «hüner»lerinin «ustalık» niteliklerinin aiderek geçersizleştirildiğini gören işçilerin ücretlerinin azalmasına, iş saatlerinin artmasına ve ayrıca neden olabiliyorlardı. Bunları aşmak koldandı ve işçiler aşrınur olgulardan temel nedene varabiliyorlardı.

Kendiliğindencilerle gerçek ayırım işçi sınıfının ekonomik durumu (acılm düzeyi) ile onu devrimci olmaya iten temel nedenin aynı şey olup olmadığıdır. Marksist teoride temel neden ile ekonomik durum v.b. aşrınur olgular (örneğin kültür eksikliği, siyasal haklardan yoksunluk) arasında şu veya bu biçimde bir dolayım vardır.

Görünür olgularla temel nedeni aynı şey olarak görmek ve dolayısıyla temel nedeni aşmaya, onu geçersizleştirmeye yönelen nesnel devrimci bilinç ile görünür olgulara tepkiden yola çıkan bilinç türü arasında kesin bir ayırım olduğu Marx tarafından özellikle vurgulanmıştır.

Marx, «sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamayanları» kınar ve komünist bi-

lincin «sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci, yıkıcı yönü» görmek olduğunu belirtir. (Bkz. **Felsefenin Sefaleti**, Sol Yayınları, 2. Baskı, s. 130-131).

Marx, kendiliğinden bilinçten devrimci bilince geçişin dolaysızca olacağını değil, temel neden ile onun pratik dışavurumu arasında bağ kurabilmenin o çağdaki özgül biçiminden söz etmektedir.

Temel nedenlerin «pratik dışavurumu» tarih içinde değişir. Nitekim kapitalizm, metropol ülkelerde sefaleti bir olgu olmaktan çıkaran bir aşamaya vardığında (empyalizm) ve işsizlik, sosyal güvenlik sigortaları, sendika ve varolan siyasal düzenin kurallarına bağlı partiler kurulduğunda, temel neden ile onun pratik dışavurumu arasındaki ilişkinin eski biçiminin tarihi bir biçim olduğunu anlayamayanlar Marksist siyasal hedeften uzaklaşmaya başladılar.

Çağın özgül koşulları içinde Marksist teoride ancak bir nüans olarak görülebilen, ama özünde teorinin asıl ögesi olan bilinçlilik, koşulların yukardaki gibi değiştiği ve değişmeye devam ettiği dönemlerde Marksist sosyalizm teorisi ile Marksizm-dışı akımların gerçek ayırım noktası haline geldi.

«İNSAN-DIŞI» KAVRAMI

Marx'ın, proletaryanın geçim düzeyi, koşulları için değil, asil olarak onun kapitalist üretim ilişkilerindeki konumu, yani üretici işlevini yerine getiriş biçimi, bu işlevin kapsamı ve içeriği için «insan-dışı» nitelmesini yaptığını özellikle vurguladık.

Bu nitelme, Marx'ın eserlerinde geçen emeğin yabancılaşması, yabancılaşmış emek ve praxis kavramları ile birlikte düşünülme-lidir. Burada bu kavramların içeriğini değil, özel olarak bu kavramsal yapıyı oluşturan bakış açısını kısaca ele alacağız.

Kapitalizmin gelişmesi kendisini iki somut olguda gösterir. Ürünlerin artışı ve üretim araçlarının —makinaların— yetkinleşmesi. Ve her iki olgu üretimde yer alan insanlar arasında işbölümünün giderek daha da artışı, incelmeye olgusuyla birlikte-dir.

İşbölümünün artışı, işçilerin iş araçlarına giderek daha fazla bağımlı hale gelmeleri, onun uzantısı olmaları sonucunu doğurur.

Her yeni makina sistemi daha fazla ürün elde etme imkânı sağlamakla birlikte, yeni bir işbölümü düzenlemesi gerektirir ve bu düzenleme içinde işçiler eskisinden daha dar hale gelmiş bir çalışma biçimine sokulurlar. Bu giderek işçinin işlevini çoğu kez tek ve basit bir mekanik harekete indirger.

Marx'ın «insan-dışı» diye nitelediği şey budur.

Karşılığında aldığı ücret ne olursa olsun, bu sözkonusu olmaksızın Marx'ın yaptığı bu nitelme, yalnızca bu dar işlevin yeknesaklığı, sinir bozuculuğundan ötürü de değildir. Bunlar sözkonusu nitelmenin yapılmasında ikincil nedenlerdir, hattâ kanıtlardır.

İnsanı, diğer organik varlıklardan ayırdeden şey onun çalışan, üreten bir varlık olmasıdır. O bu özelliği nedeniyle yalnızca organik hayatını sürdürmek için gerekli nesnelere edinmekle kalmaz, doğayı da değiştirir. Onu alarak daha fazla denetime alır. İnsanın tarihi, onun doğayı giderek artan ölçüde etkilevebilme imkânları yaratmasının, de-ğistiresinin tarihidir. Bu etkinleşme, de-ğistirme evlemi içinde insanın kendisi de de-ğisir.

Kapitalizm çağında insanlar doğayı acemî dönemlerle ölçülemecek oranda de-ğistirebilme imkânlarına sahip oldular. Ancak burada özellikle proleterya için son derece somut biçimde görülen bir paradoks ortaya çıktı.

İnsanların doğayı çok daha fazla de-ğistirebilmelerine etkinliklerini çok daha fazla artırabilmelerine imkân veren her aellme işçilerin bu de-ğistirme evlemine katılmalarında ki bireysel davranın daha da küçülmesi ile birlikte-dir. Yani üretilen her birim nesnede birey olarak işçinin payı aiderek daralmaktadır.

Yetkin makinalar ve işbölümünün nesnel koşulları içinde temel olgu bu idi.

Elbette ki kapitalist ilişkilerin bu temel olguyu ekonomik-siyasal planda biçimlendirdiği sistemin tarihi içinde de-ğisiklikler gecirmiş-tir. Örneğin kapitalizmin başlangıç dönemlerinde düşük ücretler, işaününün uzunluğu, iş-veri koşullarının kötülüğü, v.b. kendisini dolaysız olarak insanın organik varlığında duyuran olgular, bu temel olgunun hem tarihi biçimlenisi idi ve hem de bu biçimlenisin kendisi, yarattığı ideolojik-politik koşullandırmaların da etkisiyle temel olguyu örtebilmekteydi.

Proleterya insan olarak ayırdedici özelliğini kendi insanî eyleminde (çalışmasında) göremez. Yerine getirdiği fonksiyon, kendi insanî yeteneklerinin bir dışavurumu olmaktan çok, yerine göre aynı yeteneklere henüz sahip olamamış bir çocuk işçi ve hatta gelişkin bir makinanın parçası tarafından bile yerine getirilebilir basit bir etkidir. Bir işçi yaşamı süresince yetkin bir makina, ya da bir başka işçi tarafından kolayca yerinden edilebilir bir iş nesnesi olmanın getirdiği çok yönlü güvensizliği yaşar. Bu güvensizlik duygusu temelinde insanî etkinlikten yoksun bırakılmış olmanın bilincine varılmayışının tepkici bir ifadesi-dir. Değişen koşullar içinde bu duygu ya bir boyun eğişe (pasifizme) ya öfkeli bir isyana ya da, özellikle ekonomik doyum koşullarında, herhangi bir apolitik yönelime yol açar.

Bu çok yönlü güvensizliğin ücret, sosyal sigorta v.b. yönleri şu veya bu biçimde giderilse bile onu doğuran temel olgu, kapitalist toplum biçiminin sürekliliğini varsaydığı; üzerinde bütün bir sistemin aslı kurumlarını oluşturduğu ve ideolojik —«bilimsel» planda «insan gerçeği»nin de-ğismez özelliklerinin mümkün en makûl formu diye sunduğu «nesnel bir özgü» olarak kalır.

Kapitalizmde —ona tekabül eden tarihi evrede— insanların doğa üzerindeki etkinlikleri, bilimsel faaliyetin makinalar-ış araçları yaratmasıyla artmış ve insanlar insan olarak kendi etkinlik kapasitelerinin bilincine makina dolayımında varmışlardır. Makinalar-ış araçları, kendi insanî ayrıcalıklarının somut ifadesi, doğa üzerindeki zaferlerinin simgesi olmuştur.

Varolan toplumsal koşullar içinde bu olay aynı zamanda üretim araçlarına sahip olanlar için, ona sahip olmayanlar üzerinde ekonomik-toplumsal bir zafer, bir üstünlük konumu da kazandırmıştır.

Bir önceki bölümde Kapital'den alıntıda bir burjuva ideoloğun bu üstünlük duygusu ile proletaryaya nasıl haykırabildiğini görmüş-tük.

Marx, eğer ortada bir zafer kazanan varsa bunun hiç de bilimi ve onun ürünü makina-yı satın alarak kullanan kapitalistler olmadığını ve kapitalistlerin de tıpkı işçiler gibi aynı «yabancılaşma» içinde olduklarını anlatır. Ne varki kapitalistler servetlerinin verdiği doyum-

dan ötürü bu «yabancılaşma»da —insan dışı lıkta— kendi öz erklerini görürler.

İnsanların doğayı değiştirebilme imkânlarının bu tarihî evresinde, etkinlik kapasitelerinin makina bağlamındaki bu gerçekleşme biçimi sürdükçe ve özel olarak kapitalist ilişkiler ortamında bütün sınıf ve zümreler, özünde aynı insan-dışı konumdadırlar. Ve sistem, genel olarak artan etkilere potansiyelleri ile sınıf veya birey olarak buna ters orantılı biçimde küçülen genel etkinliğe katılma payı arasındaki çelişkiyi, tüm yapıların kendine özgü biçimleri altında gösterir.

Bundan dolayı Marx, sözkonusu insan-dışı konumu ve çelişkiyi en çıplak biçimde yaşadığından ötürü proletaryanın «güncel toplumun tüm insan-dışı yaşam koşullarını özetlediğini» söyler ve bunun için proletaryanın tarihî görevinin yalnızca kendini değil, tüm toplumu (insanlığı) kurtarmak olduğunu, bundan başka bir içerikte düşünülemediği sonucuna varır.

DEVİRİMCİ BİLİNC

Buraya kadar yazılanlar akla şu soruyu getirir. Marx'ın da bizzat belirttiği gibi kapitalist üretim ilişkileri, bilimsel icatların bir ürünü olan makineler ve işyeri düzenlemeleri v.b. nesnel olgular üzerinde kurulur. Bu yüzden ki Marx proletaryanın öz yaşam koşulları —üretim ilişkilerindeki konumu— için zorunluluk ifadesini kullanır.

Ayrıca şu da var ki kapitalist ilişkiler içinde yapılan üretim daha önceki dönemlerin üretim kapasitesi ile kıyaslanmayacak ölçüde çok ve yetkin ürünler elde edilmesine imkân vermiştir. Bir bütün olarak toplumun doğayı değiştirebilme ve etkilere gücü alabildiğine artmıştır. Marx bu durumu her yerde tarihî bir aşama olarak nitelendirmiştir. Bu olumlu sonuçlara karşın kapitalist üretim ilişkilerinin insan-dışı niteliği vurgulamasını yapmak bir anlamda ahlâkî bir eleştiri değil midir?

Marx'dan, Kutsal Alle'den yaptığımız alıntı insan-dışı üretim ilişkilerinin kaldırılması gerektiğini belirtmekte, ama böyle bir çözümün nesnel nitelikte olabilmesi için gerekli, bu-

na tekabül eden üretici güçler gelişmesinin ne olduğunu açık bırakmaktadır.

Üstelik daha önce, hiçbir üretim biçiminin kendine özgü üretici güçlerinin gelişimi ile daha üst bir üretim biçimi yaratmadığı özellikle vurgulanmıştı. Ayrıca bilinmektedir ki tüm toplumsal üretici güçleri kendi isterlerine göre biçilendiren kapitalizm, bu özelliğiyle bütün geçmiş üretim biçimlerinden üstündür ve işçi sınıfının kendisi de dahil bütün doğal ve toplumsal üretici güçleri yönlendirme imkânlarına sahiptir.

Kapitalizm, yeni bir zorunluluk demek olan yeni nitelikte üretici güçleri kendisi yaratmayacağına göre ve ayrıca bütün üretici güçleri denetim altında tuttuğuna göre, insan-dışı konumları artık imkânsız kılacak nitelikte yeni üretici güçleri oluşması nasıl bir sürecin ürünü olabilir? Böylesi bir sürecin kendisini nesnel bir zorunluluk olarak gösterdiği yargısına hangi kanıtlardan, hangi olgulardan dolayı varabiliriz?

Şüphesiz bu sorular ekonomist anlayış için sözkonusu bile değildir. Bu anlayış, geçen yazımızda gördüğümüz gibi sosyalizm ile kapitalizm arasında üretici güçler açısından nitel bir farkın varlığı gibi bir sorunla kesinlikle ilgilenmez. Böyle bir sorun yoktur onun için. Ekonomist anlayış kapitalizmin belirli bir noktadan itibaren artık üretici güçleri geliştiremez hale geleceğini söyler. Teorisi budur. Ama önce «somutluğuna», «nesnelliğine» karşın bu «belirli nokta»nın, «belirli seviye»nin açık seçik bir tanımını yapmış değildir.

Bu soy ekonomizme tepki olan ve Lenin sonrasında Marksist-Leninist harekete ege-men kılınan ekonomist yaklaşım ise tekel dönemine girildiği andan itibaren bu «belirli seviye»nin aşıldığını söyler. Sosyalist devrimin objektif koşulları artık vardır, yani sosyalist toplum biçiminin üzerinde yükseleceği üretici güçler kapitalizmin bu evreye varan gelişimi içinde oluşmuş böylece sosyalizme maddî temel sağlama görevini kapitalizm gerçekleştirmiştir.

Objektif koşullar sağlandığından artık sorun sübjektif (özel) koşulların sağlanmasıdır. Bu özel koşulların somut göstergesi işçi

Birikim 27/26

sınıfının sendikal ve siyasal planda örgütlenme düzeyidir. İkincisi ise bu sınıfın kendisini sömüren kapitalist sınıfla iktisadî mücadelesinin yetersiz olduğunu kavrayarak sömürünün yok edilmesi için siyasal mücadelenin verilmesi gereğine inanmasıdır. İşçi sınıfı bunu kavradığında siyasal-devrimci bilinç sahibidir.

Lenin'den kaynaklandığını söyleyen bu anlayış, yalnızca Lenin'i vulgarize eden bir anlayıştan başka bir şey değildir. Leninizmi «Tekelci dönemin Marksizmi» olarak güya yücelten, ama öte yandan Marx'ı «tekel-öncesine» hapsedip geçersizleştiren bu yorum; böylece hem Lenin-Marx kopukluğunu örtük biçimde varsaymakta ve hem de Lenin'i ekonomistlerle ayıran çok önemli çizgiyi, —soy ekonomistlerin de aynı biçimde anladıkları— bir «siyasal mücadele»ye öncelik verip verme sorunu haline getirmektedir.

O halde bu bölümün başlarında sordüğümüz soruya burada bir ikinci soru daha eklemek gerekiyor. Lenin'in özgün Marksizm yorumunun vulgarize edilmesinden oluşan anlayışın yanlış içerikte sunduğu siyasal bilinç'in içeriği nedir?

Her iki soru ayrı gibi gözükmesine karşın göreceğimiz ki birbiriyle çok yakından ilişkilidir. Bir nokta daha var.

Bilindiği gibi bilinç sorunu üzerinde kopan tartışmalar, «işçi sınıfına bilincin dışardan verilmesi» tezi üzerinde yoğunlaşır.

Tezi kabullenenlerin pek çoğu «dışardan verilme»nin gerekçesini işçi sınıfının bilgi ve kültür eksikliğinde bulur. İşçi sınıfı kapitalizm koşullarında bilgi ve kültürden irak tutulmaktadır. Oysa mücadelesini bilimsel temeller üzerinde sürdürebilmesi ve bunun bilincine varabilmesi için bilgi ve kültür eksikliğinin giderilmesi gerekir. Bu eksikliği kendi başına gideremez. Sosyalist aydınların katkısı gerekir. Burjuva, küçük burjuva «köken»li olan aydınlar, «işçi-dışı» bir zümredirler ve fonksiyonları da ayırdır. Bilgi ve kültür işçilerin dışında ve bunu onlara aktaranlar da işçi-dışı bir zümre olduğu için, «dışardan verilme» kavramı benimsenir. Bilgi ve kültür, bilincin temeli olduğu için «işçi sınıfına bilincin dışardan verilmesi» tezi tüm bu makûllüğü ile savunulabilir.

Belirtmek zorunludur ki bu yorum sözkonusu tezin vulgarizasyonudur. Şüphesiz yukarıda anlatılan, bilincin dışardan verilmesi tezinin uygulamada alacağı, alabileceği bir biçimdir. Ancak tezin kendisi, bir uygulamaya indirgenemez. Ne bilinç, sosyalist teorinin başlıca vargılarından ibaret bir bilgi-kültür yığıdır ve ne de «dışardan verilme» ile kastedilen aslı anlam, aydınların, işçi-dışı olmaları gibi sıradan bir gerçektir ibarettir.

Böylece Marksizmin bilinç kavramına verdiği içeriği ele alabileceğimiz yeterli çerçeve oluşmaktadır.

A. ZORUNLULUĞUN AŞILMASI

Üretici güçlerdeki niteliksel gelişmeyi sağlayan bilimsel faaliyetin gelişim süreci ile özel olarak burjuvazinin bir sınıf olarak gelişim süreci birbirleriyle özdeş süreçler değildir. Bu iki süreç belirli bir tarihî evrede kesişmişler ve bundan sonra birbirlerini aşağıda açıklayacağımız biçimde değiştirecek bir ilişkiye girmişlerdir.

Kısaca ifade edersek bilimsel faaliyetin üretime uygulanacak icatları gerçekleştirme kadar, burjuvazi bilim ile ilgilenmemiş, onun gelişimi için herhangi bir katkıda bulunmamıştır. İlk icatlar ortaya çıkınca, o zamana kadar ticaret alanında olan burjuvazi, üretim alanına yönelmiş, böylece sanayi burjuvazisi (kapitalist) doğmuştur.

Bilimin üretime uygulanmasıyla üretici güçlerde gerçekleşen niteliksel gelişmeler, bilimsel faaliyetin salt insana özgü bir faaliyet olduğundan dolayı insanın üretici işlevinin belirleyici üretici güç haline geliş olarak nitelendirilir.

Bu bir tarihî aşamaydı. Ve bu aşamanın ilk evresinde, insanın üretici işlevindeki gelişme, doğrudan doğruya insanın kendisinde değil, iş araçlarında, makinelerde gözlemlendi. Bundan dolayı bu evreyi, insanın üretici işlevindeki gelişmenin makina dolayımında gerçekleştiği evre olarak nitelendiriyoruz.

Sanayi burjuvazisi işte bu makina dolayımında gerçekleşen ilk evre bilimsel gelişmesini, üretim alanına yöneltti. Tarihî misyonu budur.

Birikim 27/27

Ticaret burjuvazisini sanayi burjuvazisine dönüştüren itici güç bilimsel faaliyetin gelişmesi olmuşsa, bilimsel faaliyeti özellikle yetkin iş araçları oluşturmaya yönelten de sanayi burjuvazisi olmuştur.

Bilimsel faaliyetin böylesine yönlendirilmesi, açıktır ki, sanayi burjuvazisinin çıkarlarına tamı tamına uyar. Makinaların sahibi olarak o, bunlar yetkinleştikçe hem daha fazla meta elde edebilir hem de çalıştırdığı işçilerin üretici işlevlerinin giderek niteliksiz bir iş haline gelmesini sağlar ve onların çok daha az ücretle çalışması, daha bol bulunabilmeleri imkânını kazanmış olur. Yetkinlesen makinaların daha az işçi gerektirdiğinin de çıkar hanesine yazıldığını eklemek gereksiz.

Salt insana özgül bir faaliyet olan bilimsel faaliyet, gelişimi ile insanın çok yönlü üretici evlemine tarihi bir sıçrama yaptırmış ve insanın etkinlik alanının olağanüstü genişlemesini gerçekleştirmiştir. İnsanın üretici işlevi bilimin imkânları ile bastan aşağı düşebilir, yepveni bir içerik kazanabilir. Bu, bilimin aktığı ufukları az çok görebilen herkesin kendiliğinden vardığı sonuctur.

Ancak bilimin üretime ilk uvarlanış biçimi paradoksal bir sonuç yarattı. Giderek yetkinlesen makinalar, insanları (proleterleri) kendilerinin adeta uzantısı haline getirdiler. Proletarya kendisini üretici bir yetenek kazanmaya zorlayan değil, tersine varolan yeteneklerini bile gereksiz hale getiren nesnelere ağırdı makinaları. Makinayı kullanarak yaptığı şey, giderek kendi yaptığı şey olmaktan çıkıp, neredeyse doğrudan makinanın yaptığı şey haline geliyordu. Kendi işlevi ile ürün arasında doğrudan bir bağ kurması imkânsızlaşıyordu. Makinalar yetkinleştikçe kendi işlevi basitleşiyor, tekdüze, sıkıcı ve mekanik bir etkiye indirgenmiş hale geliyor, ama öte yandan ürün giderek karmaşıklaşıyordu. İşlevinin basitleşmesi ile ürünün karmaşıklaşması arasındaki karşıtlık makinalar yetkinleştikçe daha da belirgin hale geldi.*

* Şüphesiz işçinin üretici işlevinin basit bir mekanik etkiye indirgenmesi, işçi bu işlevi karşılığında eskisinden daha doyurucu bir ücret alıyorsa, alma imkânı varsa, önemsenmeyen ve hattâ doğal karşılanan bir olgu olarak görülebilir. Ayrıca, önemli olanın bu işlev sorunu değil, ücret sorunu olduğunu öne sürenler, ücretlerin artışıyla işçilerin birçok toplumsal etkinliklerden yararlandıklarını ve dolayısıyla işyerlerindeki konumlarını yu-

İşçinin makinayı değil, makinanın işçiyi kullandığı, neyi nasıl yapacağını belirlediği bu ilişki içinde proletarya, kendisinden insana özgü bir etkinlik değil, bir araca özgü etkinlik istendiğini, kendisi için bunun yeterli görül-
düğünü bilir. Nitekim makina yetkinleşip, yaptığı işi bir otomat yapınca hiç bir üretici etkinlikte bulunamayacağı bir durumda bulur kendini.

İnsanı başka organik varlıklardan ayıran çalışma etkinliği kapitalist ilişkiler içinde geçim vasıtası haline gelmiştir. Herhangi bir canlı da içgüdüsel faaliyetleri ile hayatını sürdürmek ister. Bu bakımdan işçi çalışmasında insana özgü bir amaç göremez olur. Elbetteki bu durum kapitalist sınıfın kendisi dışında tüm toplum için geçerlidir.

Bilimin kapitalist biçimde işlerliğe sokulması, yani yetkin iş araçları yaratmak yönünde kullanılması, üretimin artması sonucunu vermekteydi ama öte yandan insanların dar bir etkinlik alanı içine hapsedilmesine yol açmakta ve bu durumda da onların insanî yeteneklerinin körelmesine atıl kalmasına neden olmaktadır. Gerçi genel olarak insanda bulunan tüm yetenekler, işbölümü yasaları içinde her biri bir grup insanın özel işi olarak toplumsal üretim için kullanılmaktadır ama o bir grup insanın başka yeteneklerinin köreltilerek tek bir yetenektan ibaret hale getirilmesi pahasına oluyordu bu.

İnsanın üretici işlevindeki gelişmenin makina dolayımında gerçekleştiği bu evrede, gerek sınıflar ve gerekse birey olarak insanların somut insanlar olarak kendi üretici işlevlerinde gözlemledikleri sonuçlar bunlardır. Tüm toplumu temsil eden «genel olarak insan»ın üretici işlevi, etkinlik kapasitesi alabildiğine artmakta, karmaşıklaşmakta, bireylerin kendi

kardaki gibi değerlendirecek bile, onun ücret düzeyinin artışıyla, edindiği imkânlarla bunu giderebileceğini söylerler.

Yalnızca bu. Çünkü geçim düzeyi ne denli artarsa artsin, işçi toplumsal etkinliklerin sonuçlarından yararlanma imkânı edinebilir. Üretilmiş bilgileri kitaplardan, icra edilmiş sanatı gösterilerden yararlanarak edinir.

Burada yoksunluğu vurgulanan şey yararlanma hakkı, imkânı değil, yaratma hakkıdır, eylemin kendisine katılma, onun oluşmasında aktif olarak yer alma hakkıdır. İnsan olmanın ayırdedici özelliğini birey olarak gerçekleştirebilme imkânıdır.

etkinlikleri ise giderek daralmakta, basitleşmektedir.

Şüphesiz işbölümünün ilk ortaya çıkışından, ıık sınıflı topluma kadar, bu çelişki varıdır ama kapitalizmde bu çelişki alabildiğine belirgin biçimde, yarattığı tüm sonuçlar ile ortadadır.

Bilimin gelişmesi insanın üretici işlevini yerine getiriş biçimlerinin tümünü etkilemiş, şu veya bu biçimde değiştirmiştir. İlk dönemler de pek tarkeatımemekle birlikte çağımızda artık bilimsel faaliyet yürüten zümrenin kendi içinde de benzer bir süreç egemendir ve bugün toplumsal işlevi «kara emeği» olan, bilimsel-teknik faaliyet olan kesimler de bu süreci obur toplumsal sınıfların karşılaştığı sorunların benzeri ile karşılaşıyor yaşamaktadırlar.

Bilimin belirlediği üretici insan eyleminin makina arıyımında gerçekleşmesi zorunlu bir evreydi. Bilimsel gelişmenin seviyesi bunu gerektirmekteydi. Ama bu evrenin somut insanların üretici etkinliklerinde kısıtlamalar yaratmasının ilk sonuçları ortaya çıkar çıkmaz, buna şu veya bu biçimde karşı çıkan siyasal-toplumsal hareketler belirdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Marx'ı ötekilerden ayırdeden şey, onun söz konusu evrenin zorunluluğunu görmesi ama bu zorunluğun aşılması gerektiğine dayalı bir yorum getirmesiydi. Bilimsel sosyalizm teorisi bu zorunluluğun aşılması tezi üzerinde kuruludur.

Üretici insan eyleminin «makina dolayımında gerçekleşmesi»nin yarattığı zorunluluk yerine, «üretici insan eyleminin bizzatı insan da gerçekleşmesi» —diyebileceğimiz— zorunluluğun yaratılması.

Daha önce Alman İdeolojisi'nden yaptığımız alıntıyı işte bu bağlamda ele almalıyız. Marx'ın sosyalizmi, «üretim sürecinin insanlara değil, insanların üretim sürecine egemen olacağı dönem» diye nitelemesinin anlamını bu bağlamda düşünmeliyiz.

Şüphesiz, tüm toplumsal üretici güçlerin yeni bir zorunluluğun yaratılması bilinciyle harekete geçirildiği evre «makina dolayımında» diye nitelendiğimiz evreyi ve özel olarak makinanın kendisini yadsıyan bir evre olarak düşünülemez. Tersine bu evreyi karakterize eden makinanın yetkinleşmesi olgu-

sunu kendisine temel almaktadır ve makinaların olabildiğince otomatize olmalarını, kol gücüne, niteliksiz emeğe toplumsal ihtiyacın kalmayacağı bir duruma getirilmelerini, «emeğin kurtuluşu» için zorunlu saymaktadır.

Dikkat edilirse bugün bilimin çok daha fazla imkânlar sağlayan gelişmesi, birçok üretim kollarında tam otomasyonu gerçekleştirme imkânını verse bile kapitalistler bunu uygulamayı ertelemek zorundadırlar. Tam otomasyonla serbest kalacak işçileri istihdam edecekleri yeni bir el emeği gerektiren alan ya da bir hizmet çeşidi ortaya çıkarıldığında bu yola yönelebilirler.

Üretim araçlarındaki değişimler asıl olarak bilimsel faaliyetin ürünü olan icatlar, yetkinleştirmelere bağlı olduğu için, kapitalistlerin bu faaliyeti denetimlerinde tutmaları zorunludur. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi üretici insan eyleminin «makina dolayımında» gerçekleşmesi, yarattığı çok yönlü yanılsamaların da etkisiyle kapitalist sınıfın üretici güçler plânında egemenliğinin temelidir.

O halde bilimsel faaliyet, yalnızca yüksek düzeyde kafa emeği gerektiren bir iş olduğu için değil, üretici güçlerin istenmeyen biçimde gelişmesine yol açacak başlıca faaliyet haline geldiği için de yüksek eylem alanlarına özgü sınıflı toplum biçimlerinin ortak yasasının titizlikle işler tutulduğu bir alan haline gelir.

Böylece gerçek politik etkinlikten kitleleri uzak tutmak nasıl sınıflı toplumun temel bir yasası ise, bu yasa kapitalizmde bilimsel etkinlikler için de geçerli hale gelir.

Oysa «yeni bir zorunluluğun yaratılması», her şeyden önce bilimsel etkinliğin bu yeni zorunluğu yaratacak biçimde yönlendirilmesini gerekli kılar.

Bu yönlendirme yalnızca insan-dışı hale getirilmiş kol emeğini toplumsal bakımdan gerekli emek olmaktan çıkarmak (tam otomasyon) hedefleriyle yetinemez. Tam otomasyon toplumun çok büyük bir kısmının hiçbir üretici etkinlikte bulunmaması, çalışmaya gerek kalmaması demektir.

Oysa insan-dışı konumların aşılmasından amaç, bu değildir. Çalışmayı insanı ayırdeden bir özellik olarak nitelleyen Marksist yaklaşım, kol emeğinin gereksiz hale gelmesiyle birlikte insanların salt insana özgü (zihni) faali-

yetler içinde olacaklarını varsayar. Geçim aracı olmaktan çıkması ile birlikte —ki otomasyonla bu mümkün olacaktır— emek, birincil hayatı ihtiyaç haline gelecektir ve bu emek artık sırf insana özgü (zihni) faaliyet olmak durumundadır.

O halde proletaryanın kurtuluşunun yeni bir zorunluluk yaratılması ile gerçekleşeceğini öngören Marksist teori, açıktır ki proletaryanın özel olarak bilimsel faaliyeti doğrudan yapar hale gelmesini öngörmektedir. Ama unutulmamalıdır ki kapitalistlerin denetimindeki bilimsel faaliyetin kendisinde de işbölümü geçerlidir ve bu durum bilimsel faaliyeti yurtenlerin de proletaryanın «insan-dışı» konumuna benzer bir konumda olmalarına yol açmıştır. Bunun içindir ki proletaryanın bilimsel faaliyete katılması yeni bir «insan-dışı» konuma geçmek olacaktır.

Oyleyse yeni bir zorunluluğun yaratılması olarak nitelediğimiz evrede, bilimin bu amacı gerçekleştirmek için kullanılması, ancak bilimin de dönüşürmesi ile birlikte olacaktır. Proletarya ancak bu dönüştürmüş bilimsel faaliyete doğrudan katılmakla «insan-dışı» konumunu gerçekten aşma imkânı edinir.

Burjuva bilimin dönüştürülmesi gereği, zaten onun epistemolojik temellerinin bilim-dışı niteliğini gösteren Marksizm tarafından ispatlanmış ve ayrıca Marksizm onun yerine kendi yetkin bilim anlayışını getirmiştir. Marksist bilim anlayışı, burjuva bilimin yaptığı ayrımların toplumsal bilim alanlarında geçersizliğini bizzat oluşturduğu tarih bilimiyle gösterdi. Doğal bilim alanlarında da yapılmış ayrımları geçersiz kılan gelişmeler artık yürürlükte.

Bunlar «yeni bir zorunluluğun yaratılması» olarak nitelediğimiz evrede geçerli olacak bilimin, bütünsel olacağını gösteren nesnel kanıtlar. Böylece «burjuva bilimin dönüştürülmesi» spekülâtif bir talep olmaktan çıkıp, burjuvazinin bilim üzerindeki denetiminin koşullarını nesnel olarak geçersizleştiren somut bir olgu, varolan bir gerçek olduğunu gösteriyor.

Ama asıl nesnel kanıt çağımızın bilimsel gelişmeler/ içindedir. Bugüne değin yapılmış araçlardan apayrı nitelikte araçlar bilgilerin depo edilmesine ve kullanılmasına elveren araçlar (bilgisayarlar) bulundu. Bilginin top-

lumsallaşması, herkes tarafından edinilebilir, kullanılabilir hale gelmesinin nesnel temelleri gerçekleşmiş oldu böylece.

DEVİRİMCİ PRATİK

Kendisinin hangi nitelikleri kazanarak dönüşeceğini, bu duruma gelmekle de sorunun çözüleceğini bilme, proletaryanın devrimci bilince eriştiğinin bir ön-konşuludur. Ama sözkonusu niteliklere nasıl sahip olacağı, bunlara sahip olmak için kendisini nasıl dönüştürmesi gerektiği yine bir sorundur.

Bu sorunun cevabı yalnızca bir bilgi değildir. Marksizmde devrimci bilincin zorunlu bir ögesi ve hattâ bir ögesi olmaktan çok devrimci bilincin birlikte bir bütünlük oluşturduğu bir diğer kavram olarak ele alınan devrimci pratik, işte bu sorunun cevabıdır.

Devrimci pratik, proletaryanın kendisini değiştirmesidir. O halde pratiğin içeriği ile devrimci bilinç kavramının içeriği arasında zorunlu bir uyum vardır. Şu sayılabılır ki pratik, bilincin bir «yansıması», onun gerçekleşmesidir.

Ve şu sonuç çıkar ki devrimci pratik süreci, bir bilinçlenme sürecidir.

Kapitalist toplumun çelişkileri asıl olarak proletarya için bir sorun olarak gözükür. Aslında aynı sorunun içinde olan kapitalist sınıf, konumundan memnundur ve bu konumunu proletaryanın kendi konumunu gördüğü gibi «insan-dışı» olarak nitelemez. Tersine konumunda kendi özerkliğini, insan olmak özelliklerinin gerçekleşmesini görür. Ve ege-men sınıf olarak durumun devamından yana, proletarya için özellikle sorun olan şeyi, bir (çözülmesi gereken, çözülebilir) sorun olarak görmez ya da bunun doğal, önlenmez, insanın ebedî çelişik özelliklerinin kaçınılmaz bir sonucu v.b. olarak niteler. Bundan dolayı da proletaryanın sorunu çözmek için yaptığı her tür girişimi önlemek ister. Ve asıl önemli, proletaryanın kendisini dönüştürmeyi sorunun çözümünün aslı ögesi olarak kabul ettiği düşünülürse, kapitalist sınıf, bilinçli ya da bilinçsiz asıl önleme eylemini proletaryanın kendisini dönüştürme eylemine yöneltir. Bunu ideolojik plânda, bu dönüştürme düşüncesinin varolan durum içindeki somut kanıtlarını (örneğin bilim ve kültürden yoksunluk) ortadan kaldıracakları yanlısını yaparak

(işçi sınıfına özel bir bilgilendirme programı) ya da sorunun kendisini saptırarak (tüketim ideolojisi, tüketim kamçılması) ya da zorla yapmaya çalışır.

O halde devrimci pratik, varolan toplumun içinde belirli olguların birer imkân olarak ele alınması ve bu olgulara karşı yöneltilen eylem içinde proletaryanın kendisini dönüştürmesinin hedeflediği nitelikleri kazanması çabası ve sürecidir. «Nitelikler» ile kastedilen «dünyayı dönüştürmek için anlama»ya yönelik bir bilim, bu yeni içerikte bilimin kendisidir. Bu bilim, bütünsel bir bilimdir. Dünyanın nasıl olduğu ve nasıl değiştiğini, —ki bu değişim niceliksel olarak değerlendirilir— insanı veri (değişmez) olarak araştıran burjuva (geciense) bilimin yaptığı ayrımları geçersiz hale getirerek, insanın kendisini ve değiştirme nesnelere nasıl ve ne yöne değiştireceğini, olgunun bütünselliği içinde ele alan yeni bir bilimdir. Ve doğaldır ki bu yeni bilimin bugünün anlamı da değişmiştir ve bilgi değişen bir şey olarak, bilimin kendisine yönelik bir hedef (bilgi edinmek) olmaktan çıkıp, bilimin bir aracı haline gelmiştir ve artık bağıyıcı olan bilgi değildir, en genel anlamıyla yöntemdir.

Bu bakımdan proletaryanın devrimci pratiği süreç içinde bu yöntemi edinebilmeye yönelir. Ve işte bunun içindir ki yöntemi dâna yetkin biçimde kullandıkça «bilinçlenir» ve bilinçlendikçe de kendisini dönüştürür.

«Proletaryanın tarihi görevinin bilinci» kavramı bu perspektif içinde ele alındığında; kapitalizmin tarihi içinde proletaryanın eylemini yönelttiği başlıca tarihi sorunlar ve bu sorunların tekabül ettiği olgular (yoksulluk olgusu ve bunun nasıl giderileceği, dağınkılık ve örgütlenme sorunu, savaşlar ve bunlara karşı tavir sorunu); çözümlendiği takdirde proletaryanın kurtuluşunun gerçekleşeceği kabul edilen mutlak sorunlar olarak ele alınmaz. Bunlar devrimci pratiğin —deyim yerindeyse— nesnelere olmuşturlardır. Çünkü proletarya bu olguları ve sorunları «insan-dışı» konumunun nedenleri olarak değil ancak belirli tarihi koşullardaki «yansıma»ları olarak ele alır. Tarihi sorunların çözümlenmesi için verdiği mücadele, elde ettiği sonuçların ötesinde asıl olarak kendini dönüştürme eylemidir.

TOPLUM BİÇİMİNDEKİ ÇELİŞKİNİN BİLİNCİNE GEÇİŞ: SİYASAL BİLİNC

Ekonomist yaklaşımın kapitalizm ve sosyalizmi aynı nitelikte üretici güçler üzerinde kurulan üretim biçimleri olarak kabul etmesi, bu önkabulden yola çıkması, onu Marksizmden kesin olarak ayıran temeldir. Tüm farklı teorik-pratik önermelerin kaynağı kökeni buradadır.

Ekonomistler, işçi sınıfının üretici işlevini yerine getiriş biçiminin sosyalizmde de aynı olacağını kabul ederler. Oysa sosyalizm ancak bunun değişmesi ile mümkündür ve sosyalist kuruluş sürecinin «özü» ancak bu olmak zorundadır.

Üretim biçimi çerçevesindeki analiz bize «yeni bir zorunluluğun» yaratılması gereğini gösterdi. Bu ise proletaryanın salt insana özgü etkinlikleri yapar hale gelmesi, üretici insan konumunu bu içerikte olacak biçimde dönüştürmesi ile mümkündür.

Ama proletarya fiilen kapitalizme özgü bir üretici güçtür. Kapitalizm onu kendine özgü bir üretici güç olarak işlevde bulunmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla proletaryanın üretim alanında yukarıda tanımlanan içerikte bir dönüşümü gerçekleştirmesi imkânsızdır. Kaldı ki bu alanda kapitalist isteklere göre yönlendirilen bilim, yeni bir insan-dışı konuma geçilmesi demek olacak bir biçimdedir. (Bilimsel faaliyet içinde işbölümünün sonuçları).

Proletarya, üretici işlevini yerine getiriş biçimini «insan-dışı» olarak değil can sıkıcı, sinir bozucu v.b. olarak da niteleyebilirdi. Böylece de diyelim işyeri içinde işçilerin sık sık yer değiştirmeleri, dinlenme imkânları v.b. önlemlerle ferahlık sağlanabilir, ücret düzeylerindeki artışla fabrika dışı yaşam koşulları iyileştirilerek fabrika içi duruma etki eden dış koşullar hafifletilir, hattâ bu «dış koşullar»ın daha da iyileştirilebileceği yolunda ekonomik-ideolojik bir yönlendirme (refah toplumu - tüketim ideolojisi), üretim alanında herhangi bir çelişki görmemeyi sağlardı. Ya da «asıl çelişki»nin, konumların kendisinden değil, konumlar karşılığında edinilen, ekonomik güçlerin farklılığından (ücret-kâr) ileri geldiğini söyleyen ekonomi-politikçi (ekonomist) «bilimsel» tezler —kapitalist üretim ilişkilerini veri alan bu yaklaşıma— uyularak çelişki tesbit edilebilirdi.

İlkinde olduğu gibi bu ikinci «bilimsel» çelişki tesbitine de çözüm imkanı yeterli derecede bolur. Örneğin kimisi de kendini Marksist olarak niteleyen ekonomist yaklaşımlar proletaryayı kurtarmanın sayısız yolunu keşfetmişlerdir (!)

Şu soyutlanabilir ki Marksizmin çelişkinin kaynağı, temel olarak gösterdiği alan, az önce goraugumuz gibi çözümün kendi içinde mümkün olmağını gösteren bir alandır.

Ama biliyoruz ki Marksizm, çelişkinin çözümüne meşruğunu varsaymaz. Ve ayrıca aegıştirmemez bir gerçeklik olacağını da kabul etmez. O halde eğer Marksizm bir yere çelişki tesbit etmişse bizzat bu çelişkinin nasıl tesbit edildiği, çözümün de nasıl olacağını gösterir.

Nitekim Marksizmin üretim biçiminde çelişkiyi insan-dışı kavramı içinde tesbit etmesi bunu açıklar.

Üretim güçleri - üretim ilişkileri soyutlamasını yaptığımızda tumuyle nesnel bir çerçeve içinde aşunuruz. Ve zaten somut üretim alanında da insanlar arası ilişkiler de dahil, tumuyle nesnel ilişkilidir. Hatta proletarya da açıkça görülebileceği üzere bizzat insanlar da nesnedir. Üretim alanını veri alan bir bakış kesiniikle nesnelere, nesnelere özgü ilişkilerini dilini kullanmalıdır.

Oysa Marksizm bu alanın çelişkisini tanımlarken insan-dışı gibi hiç de «nesnel» sayılmayacak bir ölçü kullanıyor. Ama üretim alanı için nesnel, kural-ıçi sayılmayacak olan bu ölçü, bir başka alanın bilimsel bir ölçüsüdür. O alanda bu ölçünün son derece somut bir anlamı vardır. Bu alan tarihtir.

Tarih bilimi, tüm insanî etkinliklerin birlikte oluşturdukları toplumsal gelişmeyi konu alır. İnsanlığın çok yönlü etkinliklerinin birleşimi olarak üretim faaliyetini, yalnızca kapitalizmdeki biçiminde ele almaz. Üretim faaliyetini bütün bir tarihî süreci içinde ele alarak, kapitalist üretim biçimini bu sürecin tarihî (geçici) bir evresi olarak görür. Böylece kapitalist üretim biçimini veri alan bir bakıştan, sırf bu özel biçimin ölçüleri içinde yapılan bir analizden; bu üretim biçimini de kendi nesnesi olarak ele alan bir bakışa, çerçeveye bu bakışın ölçülerine geçeriz. İşte insan-dışı ölçütü bu bakışın, bu çerçevenin tümüyle nesnel bir ölçütüdür. Bu ölçüt ise, ve-

ri alınan şeyin, veri olmaktan çıktığı bir durumdan, «veri»ye bakıldığında kullanılması zorunu olan bir ölçüttür.

O halde şimdi cevap vermemiz gereken şu: Bu ölçütü kullanmakla çözüme nasıl varılır?

Herşeyden önce şu ayrımı kesin olarak yapmalıyız. Tarih bilimi, Marksist tarihî gelişim teorisi; üretim biçimlerinin gelişimi teorisi olmaktan çok toplum biçimlerinin gelişimi teorisi. Şüphesiz burada üretim biçiminin toplum biçimini belirlediği temel gerçeği unutulmuyor. Üretim biçiminin toplum biçimini açıklaması zaten bu teorinin gereği. Ama dikkat edilmelidir ki burada açıklanmasına çalışılan şey toplumdur, açıklama aracı üretim biçimidir. İlkinde insanlar arası ilişkiler ve olgular sözkonusudur, ikincisinde (açıklama aracı) insan (ki o da bir nesne olarak) - nesne ilişkileri ve buna ilişkin olgular.

Kapitalist üretim biçimi insanları da nesnelere haline getirerek tamamen nesnel bir görünüme sahip oldu. Ancak üretim biçiminin bu nesnelleşmesi, insanın nesnelere karşısındaki bağımlılığını en son noktasına getirmek gibi bir sonuç verdi. Üstelik paradoks şura-daydı. Daha önce insanın nesnelere bağımlılığı onlar tarafından belirlenir olmasından söz ederken, nesne sözcüğüyle doğal nesnelere, güçler kastedilirdi (insanın doğa karşısında güçsüzlüğü). Ve insan bu bağımlılığı gidermek için kendi yaptığı iş araçlarına başvurdu ve onlar sayesinde bu bağımlılıktan kurtulma imkânlarını edindiği gibi doğayı da bunlar sayesinde egemenliği altına aldı. Ama bu kez de kendi iş araçları karşısında nesnelere haline geldi, onlar tarafından belirlenir oldu.

O halde kapitalist üretim biçimine tekabül eden tarihî aşama, insanın doğa karşısında egemenliğinin gerçekleşme koşullarının ortaya çıktığı, bu evrenin tamamlandığı, ama insanların kendi dönüştürdükleri nesnelere bağımlılığının da bununla birlikte ortaya çıktığı bir evredir.

İnsan, kendi dönüştürdüğü ve doğayı dönüştürmekte kullandığı nesnelere bağımlılıktan neden kurtulamamaktadır? İlk soru budur. Ve cevabı daha önce verilmişti. Kapitalist sınıf bu durumu kendi insanî özelliklerinin bir gerçekleşmesi olarak görmekte ve durumu korumak için tüm toplumsal etkinlikleri ve-

Birikim 27/32

özel olarak bilimsel faaliyeti, iş araçlarına - makinalara bağımlılığı daha da artıracak biçimde yönlendirmektedir.

Bunu hangi imkânlarla yapmaktadır? Durumu böyle değerlendirmemekle birlikte içinde bulunduğu koşullara tepki duyan bir proletarın ilk sorusu budur ve «kurtuluş» için ön gördüğü çözüm de kapitalistlerin görünür imkânlarını ellerinden almak çerçevesindedir. (Devletin ele geçirilmesi, mülkiyetin toplum sallaşması).

Marksist tarihî gelişim teorisi bu ilk tepkinin çerçevesini aşar. Çünkü yukardaki tip ten bir çözüm üretim biçiminin nesnel yapısını dönüştürme temel sorununu olduğu gibi bırakır.

Üretim biçimlerinin gelişimi toplum biçimlerinin gelişimini açıklıyor. Ama sorun şu: Toplum biçimlerinin gelişiminden ne anlıyoruz, gelişim neden dolaydır?

Üretim biçiminin gelişimi için bu soru gayet kolay cevaplandırılır: Ürünlerin artışı, iş araçlarının yetkinleşmesi. Üretim biçimlerinin gelişimi gayet somut bu olgularda gözlemlenir.

Toplumsal gelişimin ölçütü nedir? Hangi olguda toplumun gelişimini izleyebiliriz? Bir toplum biçiminin diğerine göre bir gelişim sayılabilmesi için temel kanıt nedir?

Marksist tarihî gelişim teorisi ışığında bu soruya verilecek cevap şudur: Toplumsal gelişim siyasal düzenlerin evriminde gözlemlenir. Siyaset kavramının tüm toplumsal faaliyetlerin yönlendirilmesi anlamında kullanıldığını belirtelim. Dolayısıyla «gelişim»in ölçütü insanların bu yönlendirme eylemine, bu en üst toplumsal fonksiyona katılma ölçü ve biçimleridir. Toplum biçimlerinin kıyaslanması ancak bu ölçütle yapılır.

Kapitalist toplumda yalnızca organik hayatın devamı için gerekli geçim araçları üretimi faaliyeti değil, tüm diğer toplumsal faaliyetler meta üretimine yöneliktir ve tümünde de işbölümü yasaları geçerlidir. Her toplumsal faaliyet, bir yanda o faaliyet türünün uygulayıcıları, diğer yanda ise bu ihtisas haline gelmiş faaliyetin ürününden yararlanmak durumunda olan alıcılar gibi iki ayrı konumun varlığında yapılır. Herhangi bir faaliyet türünün uygulayıcısı diğer bir faaliyetin ürününün alıcısıdır. Her biri asıl olarak kendi yeri-

ne getirdiği faaliyet türünün gerektirdiği bilgiye yeunmek durumundadır. İşçi sınıfının durumu burada da bir özellik gösterir. Çünkü o içinde bulunduğu faaliyet türünün ihtisaslaşmış bilgisini bu gerektirmeyecek biçimde ürün yapan tek sınıftır. Ve bu açıdan da bakıldığında onun «insan-dışı» konumu daha iyi anlaşılır.

Demek oluyor ki kapitalist toplumda toplumsal faaliyetlerin yerine getirilme biçiminin kenaisıdır asıl sorun. Bunda örneğin makinalara ureum yapıırken goruen nesnel zorunluluklara söz etmek mümkün değil. Hatta şu da nesnel bir olgudur ki makinaların gelişmesi gıgıca daha çok sayıda insanı makinaların birer nesnesi olmaktan çıkarsa bile, tüm topluma yaygınlaşmış bu işbölümü, insanları son derece kısıtlı bir faaliyet türüne zorlamaktadır.

Bunun sonucu, kendi yerine getirdiği faaliyete en yakın faaliyet türünün bile uygulayıcı bilgisini değil, ürününden yararlanma imkanını eainebeilen insanların toplumu hainde-ar kapitalist toplum.

Bu bakımdan kapitalist işbölümü, insanların üretici etkinliklerinin gelişmesi ve onların toplumsal faaliyetleri yonlendirir duruma geçmeleri önünde tam bir engeldir. Ama bizzat bu işbölümü, onun içinde yer alan insanların, sırt kendi işlerinin bilgisiyle sınırlayarak, düşüncelerini, yeteneklerini böyle biçimlendirerek kenaisının nesnel bir zorunluluk olarak ağıvanmasını sağlar.

O halde kapitalist toplumun dönüşümü bizzat insanların dönüşümü demektir. İnsanlar, işbölümünün kendilerine ancak ürünlerinden yararlanma imkânı tanıdığı diğer toplumsal faaliyetlere bizzat katılma ve onları yönlendirebilme imkânlarını edindikleri takdirde artık kendilerine tanınan toplumsal konumları yadsıyarak bu yeni niteliklerine uyarlı konumlara elveren bir toplum biçimini oluşturacaklardır.

Daha önce devrimci pratik konusunda söylenenler hatırlanmalıdır. İnsanın birincil üretici güç haline geldiği bir tarihî aşamada toplum biçiminin değişmesinin, ancak insanın üretici işlevinde dönüşümle gerçekleşebileceğini biliyoruz.

Böyle bir dönüşüm, yalnızca belli sayıda faaliyet türlerinin bilgisini edinmek ve bu faaliyetleri yerine getirir hale gelmek anlamında

Birikim 27/32

değildir. Çünkü sözkonusu olan bir faaliyete katılmak değil onu yönlendirmektir. Ancak, o faaliyeti onun yapılış biçimini ve içeriğini değiştirmek imkânlarının yokluğunda yönlendirmeden söz edilemez. İkincisi; tüm toplumsal faaliyetlere yaygınlaşan işbölümü ancak tümüyle ortadan kaldırılabılır. Çünkü sorun insanların ana razıa bilgi edinmesi değildir. Sorun, toplumsal faaliyetlerin yerine getiriliş biçiminde bir devrim yapmaktır. Bunların yerine getirilişlerinde insanlar öylesine bir bilgi biçimine sahip olmalı ki; hem işbölümüne benzer ayrımlar ortadan kalkmış olsun ve hem de insanlar burada ancak gerçek anlamında bir yönelimci konumda olsunlar.

Böyle bir imkânı Marksizmin bilim anlayışı içinde görüyoruz. Marksist bilimin bütünsel niteliği bize her biri ayrı bir bilime tekabül edecek biçimde ayrılaşmış işbölümünün bu «bilimsel temel»inin geçersizliğini gösteriyor. Artık kendisi özel olarak belli bir faaliyet türünü yerine getiriyor olsa bile, herhangi bir insan, tüm toplumsal faaliyet alanlarının yönlendirilmesinde Marksist bilimin ona yöntem olarak sunduğu imkânı kullanarak katılabilir. Çağdaş bilimsel gelişmelerin bilgiyi herkes için edinilebilir hale getiren buluşlarının ayrıca sözünü etmesek bile.

Devrimci pratik bölümünde bu yöntemin edinilmesini gördük. Belirtelim ki sözkonusu bölümdeki devrimci bilinç ve pratik kavramları yerine siyasal bilinç ve siyasal mücadele kavramları konulduğunda aşağıda Lenin'den yaptığımız alıntının apaçık içeriğine eklenecek birşey olmaz:

«Eğer işçiler, hangi sınıflar gadre uğrarsa uğrarsın, her türlü suistimale karşı, keyfi davranışlara, zulmün ve zorbalığın bütün davranışlarına karşı tepki göstermeye alışmış değillerse; ve işçiler, bunlara karşı, başka herhangi bir açıdan değil de sosyal-demokrat açıdan tepki göstermeye alışık değillerse, işçi sınıfının bilinci, gerçek bir siyasal bilinç olmaz. Eğer işçiler, öteki sosyal sınıfların her birini, entellektüel, manevî ve siyasal hayatlarının bütün tezahürlerinde gözleyebilmek için somut ve aktüel siyasî gerçek ve olaylardan yararlanmasını öğrenmezlerse; eğer materyalist çözümlene ve kıstasları, bütün sınıfların, kategorilerin ve grupların, bütün eylem

ve hayat biçimlerine pratik olarak uygulamayı öğrenmezlerse, işçi kitlelerinin bilinci, gerçek bir sınıf bilinci olamaz. Kim, işçi sınıfının dikkatini, gözlem imkânlarını ve bilincini, yalnız işçi sınıfı üzerine, hattâ başlıca işçi sınıfı üzerine çekiyorsa, böylesi, sosyal-demokrat değildir; çünkü, kendini iyi tanıyabilmesi için, işçi sınıfının çağdaş toplumun bütün sınıfları arasında karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi, sadece teorik bilgisi değil... Hattâ daha doğru olarak ifade edelim: teorik olmaktan çok, siyasal hayatın tecrübesine dayanan bilgisi olması gerekir.» (V. I. Lenin, **Ne Yapılmalı**, Yücel Yayınları, s. 95-96).*

Burada kısaca bilincin dışardan verilmesi tezi üzerinde duralım.

Sanırsız açıkça görüldü ki sözkonusu tez, işçilerin bilgi ve kültür eksikliklerini gidermek ihtiyacından ve onların bunu kendi başlarına edinemeyecekleri gibi hele günümüz koşullarında anlamsız gelen bir önyargıdan hareket edilerek ileri sürülmüştür.

«Dışardan verilen bilinç» Marksizmdir. Ve Marksizm bir bilgi toplamı olarak değil, bir yöntem, bir kavrayış biçimi ve eylem anlayışı olarak verilir. Şüphesiz bütün bunların gerçek anlamına varılabilmesi için bilgi-kültür gereklidir. Ama bu bilginin zorunlu olarak aydınların bilgi vermesine bağlı olduğu düşünülemez. Çeşitli yollar mümkündür.

Tezin asıl gösterdiği gerçek, Marksizm ile işçi sınıfının doğuş ve mücadele sürecinden edinilen dersleri birbirine tekabül ettirmenin yanlışlığıdır. Marksizm özel olarak işçi sınıfının ve kapitalist toplumun sınırlarını çok aşan bütün bir tarih sürecinin, belli başlı tüm bilim alanlarının bilgilerinden yararlanarak yorumlanmasına dayanır. Toplumların tarihî gelişimi sürecinin ışığında biçimlenen «tarihî görevinin bilinci», bu içeriğinden dolayı ancak dışardan verilir.

Siyasal bilinç konusunu anlatırken özel olarak «siyasal faaliyet»ten pek bahsetmedik. Siyasal bilinci asıl olarak toplumsal ilişkilerin dönüşümü ve böylece insanların işbölümünün kısıtlamalarından kurtularak tüm toplum-

* Belirtelim ki, alıntıda siyasal bilinç ve sınıf bilinci olarak geçen kavramların her ikisini de aynı siyasal bilinç kavramı içinde varsayarak kullanıyoruz.

sal faaliyetlere katılabilme, onları yönlendirebilme imkânlarını oluşturma bilinci olarak anlatmaya çalıştık ve sanırsız oldukça uzun, çoğu kez gereksiz bulunacak açıklamalara giriştik.

Nedeni şu. Sosyalizmin tarihî deneyi siyasal bilincin yalnızca devlet ve iktidar kurumlarına karşı mücadele ve onları yıkma gereğine inanma olmakla sınırlandırılmayacağını gösterdi. Günümüz sosyalist toplumlarında «siyasal sorun»un varlığı sanırsız tartışma götürmez. Ama bu sorunu bürokratların kötü niyeti ya da yöneticilerin sapması ile açıklamak, sonuçları neden diye göstermenin en kolaycı bir biçimidir. Şu da var ki böylesi tezler kötü bürokratlar ve sapmış yöneticiler yerine temiz, alçakgönüllü bürokratlar ve «doğru devrimci çizgide» yöneticilerden başka çözüm veremiyorlar.

Bu çözümler, kişilere, öznel tutumlara bağlı açıklama biçimlerinin ürünü. Ama daha ötesi, ele aldığımız sosyalist toplumların si-

yasal düzenini, herhangi bir toplum biçiminin siyasal düzeninden hiç de ayrı düşünmeyişimiz, iki nitelikçe farklı toplum biçimi sözkonusu iken siyasal düzen konusunda bir ayırım gözetmeyişimiz neden?

Başlıca bunlar, bugün bizlerin siyasal bilinç ve siyasal mücadele kavramlarını ve bunlara ilişkin sorunları sözünü ettiğimiz olgular, deneyler ışığında ele almamız gerektiğini gösterir.

Siyasal bilincin varolan devletin parçalanması düşüncesi ile ilişkin yanını zaten biliniyor varsayarak asıl olarak parçalanmanın yerine nasıl bir siyasal düzen ve nasıl, ne içerikte bir siyaset anlayışı geçebileceğini ve bunun olabilmesi için gerekli oluşumların içeriğini vurgulamaya ağırlık verdik bu yüzden.

Not: 26 ncı sayıdaki yazının 13 ncü sahife 2 nci sütun 19 ncu satırındaki cümlede geçen deyim «kapitalizmden sosyalizme geçiş» olacaktır. Sehven yazılan bu yanlıştan dolayı özür dileriz.